

Treurig terrein

Oorlogslandschappen in de Romeinse literatuur

In 9 n.Chr. loopt een Romeins leger onder aanvoerder Publius Quinctilius Varus in een vreselijke hinderlaag. Het is waarschijnlijk het werk van Arminius, een Germaanse vertrouweling van Varus. In de drassige Germaanse bossen worden drie legioenen bijna volledig vernietigd: minstens 15.000 Romeinse soldaten sneuvelen. Voor Rome is dit een militaire ramp, en een moeilijk verteerbare vernedering door een 'barbaarse' tegenstander met bescheiden militaire middelen.

Schilderij over de Slag bij het Teutoburgerwoud in 9 n.Chr. Geschilderd door Albert Koch in 1909.

Ongeveer honderd jaar later beschrijft de Romeinse geschiedschrijver Tacitus de plaats waar deze nederlaag zich heeft afgespeeld. In zijn beroemdste geschiedwerk, de *Annales*, vertelt hij hoe, zes jaar na de veldslag, een ander Romeins leger onder de jonge aanvoerder Germanicus dezelfde plek nadert. Zijn legionairs trekken met een ongemakkelijk gevoel door 'treurig terrein': het landschap om hen heen lijkt wel 'mismaakt', zowel door hoe het eruitziet alsook 'door alles wat het opriep'.¹ Wat de soldaten zien als ze de plek van de veldslag bereiken, is volgens Tacitus verschrikkelijk. De resten van een legerkamp zijn nog te zien 'en midden op het veld uitgebleekte botten. Soms verspreid, soms op een hoop, na vlucht of verzet, al naar gelang. Daarnaast afgeknakte speren, stukken paard. En dan op boomstronken gespieste schedels en in de wouden vlakbij barbaarse altaren. Tribunen, eersterangs centurions waren daar afgeslacht'.

Oorlogslandschappen

Tacitus' beschrijving van deze scène, en andere literaire berichten over de *Varusslag* of de Slag bij het Teutoburgerwoud, zijn door historici veelvuldig gebruikt om de toedracht van het bloedbad te reconstrueren, of om de precieze locatie ervan vast te stellen. Over beide zijn de geleerden nog lang niet

uitgepraat. Het onderzoeksproject *Landscapes of War in Roman Literature* kiest een andere invalshoek. Teksten over oorlogslandschappen blijken soms heel weerbarstig als het gaat om het onderzoeken van de precieze topografie van een veldslag, maar als we ze nauwkeurig lezen kunnen ze ons wel helpen om beter te begrijpen wat zo'n plek betekende. Voor antieke auteurs zijn landschappen, en met name oorlogslandschappen, namelijk niet enkel decor voor de actie. Een landschap of een plaats is voor hen zelf ook een acteur in het verhaal: het heeft effect op mensen, het doet iets met hen, en het bewaart herinneringen aan hun leven en sterven.

Tacitus laat ons in zijn scène bijvoorbeeld zien hoe een slagveld zijn eigen verhaal kan vertellen en mensen kan uitdagen tot het stellen van vragen over het verleden. De aanwezigen reconstrueren op basis van wat ze zien wat er gebeurd zou kunnen zijn. In het boven geciteerde stuk interpreteren ze bijvoorbeeld de botten die op een hoop liggen als teken van soldaten die zijn gesneuveld toen ze zich verzetten, terwijl de verspreide botten erop duiden dat hun col-

lega's op de vlucht sloegen. De drang van moderne historici en archeologen om met behulp van overblijfselen op het slagveld een reconstructie te maken wordt al gevoeld door Tacitus' Romeinse legionairs, die willen weten: wat is hier gebeurd?

Emoties

Het slagveld lokt niet alleen vragen over het verleden uit, het kan ook sterke emoties oproepen. Al voordat de Romeinen het slagveld ontdekken, voelen ze dat de omgeving iets met hen doet, ze worden ongemakkelijk en angstig. De regen, de kou, het terrein zelf, de bossen, de modder: alles doet hen denken aan het verschrikkelijke lot van hun collega's. Sterker nog: 'Heel het aanwezige leger schoot vol bij de droeve gedachte aan verwanten of vrienden, aan alles wat de oorlog brengt, alles wat mensen mee moeten maken.' Germanicus en zijn soldaten besluiten de botten van de gevallen uiteindelijk alsnog te begraven. Niemand weet of hij de botten van vriend of vijand in handen heeft, en de emoties lopen steeds hoger op: 'Met stijgende woede op de vijand, met treurnis en haat in het hart hebben zij hen begraven.' Terwijl

volgens Tacitus Germanicus deze woede weet te instrumentalisieren en vervolgens met de opgehitste soldaten overwinningen op de Germanen weet te boeken, is Tiberius, de keizer te Rome, juist bezorgd over het effect van zo'n treurige plek op de soldaten. Misschien zou die wel leiden tot 'minder strijd lust, meer schrik voor de vijand'?

Slagveldtoerisme

Tacitus laat de lezer zien hoe sterk het effect van oorlogslandschappen kan zijn: hoe een oorlogslandschap zowel een zoektocht naar de waarheid als ook heel uiteenlopende, sterke emoties van angst, woede, of verdriet kan uitlokken. Ook in onze tijd kennen we dit fenomeen: 'slagveldtourisme' groeit en reisorganisatoren dagen ons uit om te gaan *where history*

'Plaatsen bezoeken waar oorlog is gevoerd, helpt ons om een betere voorstelling te maken van wat er gebeurd is en het roept een sterke emotionele reactie op'

*was written.*² Plaatsen bezoeken waar oorlog is gevoerd, helpt ons om een betere voorstelling te maken van wat er gebeurd is en het roept een sterke emotionele reactie op. Het terugkeren naar de plek van oorlogshandelingen hebben we zelfs geritualiseerd en onderdeel gemaakt van oorlogsherdenkingen: Nederlandse voorbeelden hiervan zijn de jaarlijkse herdenking van de Operatie Market Garden in Arnhem, of de dodenherdenking op de Waalsdorpervlakte. In de Romeinse tijd zal het bezoek aan een voormalig slagveld een grote uitzondering zijn geweest. Dit is misschien niet heel verwonderlijk, gezien de logistieke beperkingen van trage en gevaarlijke reizen en de locatie van veel militaire conflicten aan de randen van het reusachtige Romeinse grondgebied. Weinig duidt erop dat er in Rome op ►

Bettina Reitz-Joosse is universitair hoofddocent Latijnse taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Boven: Massale luchtlandingen op de Ginkelse Heide. Defensie, 2019.

¹ Alle hier geciteerde passages komen uit Tacitus, *Annales* 1.61-62. De vertaling is van de hand van Vincent Hunink, licht aangepast, en ontleend aan Hermeneus 81 (2009), 111-13.

² De slogan van reisorganisator Valor Tours is 'We go where history was written', zie www.valor-tours.com (bezocht op 17-04-2021).

Hermannsdenkmal, standbeeld van Hermann (Arminius) dat verwijst naar de Slag bij het Teutoburgerwoud.

significante schaal 'slagveldtourisme' plaatsvond. Het belang van literaire beschrijvingen van oorlogslandschappen in het antieke Rome moeten we juist in deze context begrijpen. Tacitus' lezers zouden hoogstwaarschijnlijk nooit zelf de tocht naar het 'treurige terrein' in de Germaanse wouden maken. Tacitus' beschrijving nam de plaats in van de eigen aanschouwing. Als de *Annalen* werden gelezen kon het (literaire) landschap de lezers alsnog uitdagen om op zoek te gaan naar de historische waarheid, en kon het bij hen sterke emoties oproepen. Hiervoor is het van ondergeschikt belang of Tacitus' beschrijving een betrouwbaar beeld geeft van de topografie van de *Varus-slag* in 9 n.Chr., of zelfs of het bezoek van Germanicus en zijn troepen aan die plek daadwerkelijk heeft plaatsgevonden. Het Teutoburgerwoud, zoals Tacitus het voorstelde, kreeg middels de literaire beschrijvingen ervan alsnog een plek in de herinneringscultuur van de Romeinen – en daarna.

Hedendaagse legende

De legendevorming rondom Teutoburg heeft in latere periodes vooral in de Duitse geschiedenis, en met name voor de opkomst van het nationalisme, een grote rol

gespeeld. Zo werd Arminius een boegbeeld voor de Duitse nationalistische beweging, en kreeg hij in 1875 op de (toen) vermeende plek van de veldslag een enorm standbeeld. Ook de literaire landschappen van Tacitus en zijn collega-schrijvers houden ons tot de dag van vandaag in hun greep. Wetenschappers proberen nog steeds te achterhalen wat er in 9 n.Chr. gebeurd is, en waar. Bezoekers van het archeologische museum en park in Kalkriese (de meest waarschijnlijke locatie van de *Varus-slag*) lopen nog dagelijks over het terrein, op zoek naar de historische waarheid, maar

ook in een poging om zich een zintuigelijke en emotionele voorstelling van het gruwelijke verleden te maken. Intussen speelt het Teutoburgerwoud opnieuw een hoofdrol, dit keer in het belangrijkste verhalende medium van onze tijd: Netflix. Daar is de serie *Barbarians* te zien, die vanuit een Germaans perspectief het verhaal van Varus' nederlaag opnieuw tot leven brengt. De eerste scène van de trailer? Bepied door de Germanen trekt het Romeinse leger door een donker, mistig bos – met andere woorden, door het 'treurige terrein' van Tacitus. ■

Verder lezen

- **Haßmann, H.** (2009), 'Kalkriese - [K]eine Kontroverse', in *Varusschlacht im Osnabrücker Land*, 158-167. Een inleiding op het wetenschappelijke debat rondom de locatie.
- *Hermeneus* 81 (2009), themanummer over de *Varus-slag*, met een breed palet aan wetenschappelijke benaderingen van de slag in de vorm van toegankelijke, korte artikelen.
- Voor de allernieuwste, spectaculaire archeologische vondsten op het slagveld, zie tinyurl.com/K3RVS.
- Voor meer informatie over het *Landscapes of War in Roman Literature*-project, zie www.landscapes-of-war.com.
- **Reitz-Joose** (2019), 'Lesen, schauen, spüren: Römische Schlachtfelder als *monumenta*', in *Gymnasium* 126, 127-146.

